

KÍVÜL A BRANCSON

Helmut SCHELSKY: *A munkát mások végzik el. Az értelmiség osztályharca és papi uralma.*

Fordította: RIECKMANN Tadeusz, előszó: KARÁCSONY András.

Századvég, Budapest, 2022. 524 oldal, 5990 Ft

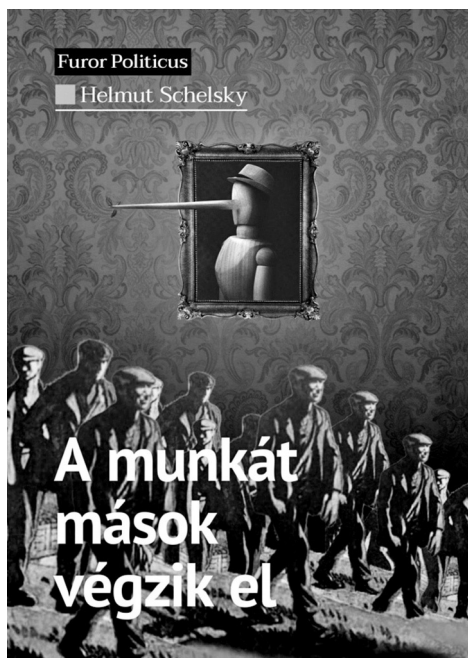
Vannak könyvek, amelyek sok évtizedes késéssel érkeznek el hozzánk, de olyan frissek, mintha minap alkották volna őket – ráadásul egyenesen nekünk. Helmut Schelsky (1912–1984) német szociológus szóban forgó, először 1975-ben kiadott műve éppen ilyen. A 20. század '70-es éveinek első felében született szociológiai alapmű – amely a szerző meghatározása szerint „egy kortörténeti fejlődés kritikus elemzése” – elkerülte a magyar szakma figyelmét, szerzőjével együtt. Még Konrád György és Szelényi Iván hasonló problematikájú, *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* (1978/89) című, itthon legendássá tupírozott munkája sem hivatkozik rá, igaz, a két könyvet nagyjából egy időben írták; bár persze a német szerző akkoriban már hírneves tudós volt, így nem ártott volna ismerniük. Egyedül Szabó Miklós és Somlai Péter tesznek itt-ott említést róla, ők is csak *per tangentem*, mások még így sem. Pedig a korabeli magyar érdeklődés fókuszában ott található a német társadalomelmélet és szociológia sztárjai, mindegyikük előtt Niklas Luhmann és Jürgen Habermas. Őket mindenki, aki számít, olvassa, interpretálja, Papp Zsolttól kezdve Némedi Dénesen át Pokol Béláig. Schelskyt viszont nem interpretálják, merthogy nem is olvassák – vajon mi ennek az oka?

Egyszerű: akit a centrumban nem futtatnak, nem sztárolnak, azt a szerzőt a félperiféria – többnyire utánfutó, mintsem originális – értelmisége nemigen észleli. Márpedig Schelskyt a Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) a regnáló tudományos brancsok ekkortájt nem/sem futtatják, sőt „társadalmilag holtta nyilvánítják”, miként azt a könyvhöz írt kiváló tanulmányában Karácsony András részletesen elemzi. Korántsem

belső tudományos vitáik miatt mellőzik Schelskyt (nehéz is lett volna: magasan jegyzett nemzetközi reputációja volt), „hanem a társadalomkritikai elkötelezett-ségű értelmiségiekkel vívott politikai viták következtében vált nemkívánatos személyiséggé. A háttérben az a kérdés állt, hogy a szociológia tudományos kutatás-e, avagy kitüntetetten politikai relevanciájú (azaz társadalomkritikai) gondolkodásmód” – olvassuk a róla szóló kommentárban. Schelsky egyértelműen a tudományos kutatás mellett érvel, miközben Karácsony arra is pontosan mutat rá, hogy Schelsky azért mindig szem előtt tartja a tudomány politikai következményeit is. „Abban persze különbözött a »társadalomkritikai« állásponttól, hogy számára a polgári világ nem transzcendálandóként jelent meg; éppen ellenkezőleg: az ilyen törekvésekkel szemben megvédendőként.”

Így hát a '70-es évek elejétől a korabeli német szociológia egyik meghatározó brancsa, nevezetesen a Frankfurteri Iskola hagyományainak képviselői fokozatosan kiszorítják őt az akadémiai tudományosságból. Könyvének utolsó oldalain ezt a fejleményt maga is

megjósolja, számol vele, hogy az érintettek – „értelmiségi uszításnak” minősítve művét – kiátkozzák majd. Felőlük nézve, ez nem is csoda, mert Schelskynek velük kardinális problémája akadt. Szerinte korunk szociológiájának az a fő kérdése, hogy mennyiben maradhat szabad az ember a tudományos-technikai civilizációban. A szabadság kulcsfontosságú érték, mondja Schelsky, de ezt az értéket a frankfurtiak – minden humanista retorikájuk ellenére – úgymond magasról ignorálják. A másik vezető branccsal, a Luhmann-féle rendszerelméleti-funkcionalista szemlélettel pedig az a problémája, hogy ez a paradigma a szocialitás integ-

rációs mechanizmusai egyszerű *tárgyának* tekinti az individuumot, ami persze eleve nonszensz – hol van ebben a szisztémában az ember, a maga cselekvő, szubjektív alanyiságával, kérdi Luhmanntól Schelsky. S nem kap rá választ. A fő frontot azonban a '68-as diákmozgalmak nyomán felélénkülő frankfurtiak képezik. Ők ugyan nem tüntetik el az individuumot, hiszen „humanisták”, mindössze csak irányítani akarják. Szociológiai beszédmódjuk „az emberről beszél, de az egyes ember csak mint meghatározott életcélokkal megtöltendő tartály érdekes számukra”. Leveszik az emberek válláról az értelmes élet meghatározásának terhét, sőt az élet értelmének ismeretét is közvetíteni akarják, vagyis tematizálják az emberek helyett, de nekik, a világot. Schelsky címadása nemcsak erre, de erre is vonatkoztatható: *a munkát mások végzik el* – helyettük. Pontosan ez az, ami sehogy sem fér össze a szerző felfogásával, éppen ezért nevezi önmagát memoárjaiban „antiszociológusnak”.

Több mint ötszáz oldalas briliáns elemzése konklúziójaként – már a '70-es évek derekán! – megállapítja, hogy „valószínűleg zajlik – előbb a nyugati civilizációban – az emberek alávetése az értelemtermelők és közvetítők egyre növekvő osztályuralmának és egy új társadalmi üdvözítő vallás arra épülő papi uralmának.” Mai eszünkkel azt mondhatnánk: zajlik a *progresszió*. Márpedig a szabadság, mint értékfundamentum, azt követelné meg, hogy a szociológia ne nélkülözze az önreflexiót, a szociológusnak meg kellene határoznia szakmai gondolkodásának értelmét és határát, s ez még csak véletlenül sem lehet azonos avval a túlterjeszkedő értelemadással, ami nem egy szaktudományra, hanem az élet egészére irányul. Ugyancsak mai eszünkkel azt mondhatnánk: a szociológus ne legyen *progresszor*.

Ezt az agresszív progressziót egy régóta szívósan jelen lévő hamis értelmiségi önkép teszi lehetővé. Alfred Weber és Karl Mannheim korrigálva Marx Károly klasszikus osztályelméletét, amely egyszerűen nem vett tudomást az értelmiségről (*nota bene*, amelyhez maga Marx is tartozott), az értelmiség úgynevezett „szabadon lebegő” halmazát olyan szereplőnek tételezték, amely állítólag nem rendelkezvén elkülönült, önálló csoportérdekkel, eszét így az egész társadalom, mi több, az emberiség egésze javára működtetheti. Uralni akarják az igazságot, kritériumait moralizálják és monopolizálják, a kioktatás, gondoskodás, tervezés révén pedig biztosítják az uralomlehetőség új stratégiáit. „A szociológusok az érzületet, a tudatot akarják megváltoztatni, vagyis a gyakorlati cselekvést uraló tudatirányító tudományként kívánnak működni” – így Schelsky.

De miért épp a szociológusok? Azért, mert a szociológia lett a modernség kulcstudománya, véli a szerző. (Rosszmájú közbevetésem: mit szólnak ehhez a politológusok?) Ugyanakkor mégsem zúdíttja a felelősséget kizárólag saját szakmája nyakába, mondván, „teológusok, pedagógusok, publicisták, írók egyaránt követik

őket ezen az úton”, ezek ugyanis azok a rétegek, amelyek a hatalomnak nem az erőszakmonopólium révén, hanem az „értékképzetek, hitek befolyása révén” biztosíthatják az uralmat. S hol vagyunk akkor még a Szilícium-völgytől...

Schelsky már nem is értelmiséginek, hanem *reflexiós elitnek* nevezi őket, azt állítva, hogy világi és szellemi uralom évszázadok óta jelen lévő vitájában „a vallásos uralmi pozíciók hatalomvesztése után egy csoport megkísérelte a történéseket az értelmiségi »klérus« célképzetei közé helyezve értelmezni”, és ezzel a modern értelmiségi uralom olyan cselekvési és gondolkodásmódokat alakított ki, melyek „feltűnően hasonlatosak a klérus kora újkorrig jellemző uralmi és cselekvési formáihoz [...] tevékenysége már nem redukálható politikai ideológia-gyártásra [...] egyfelől egy újklerikális üdvözülés-uralmon nyugszik, másfelől, mint az értelemközvetítők osztályuralmára is tekinthetünk rá [...] az üdvjavak tehát egybeesnek az értelemközvetítéssel.” Értelmiség? Reflexiós elit? Nem szörszálhasogatás ez? Nem az: a megkülönböztetés azért fontos Schelskynek, mert ez a reflexiós elit egyáltalán nem lebeg szabadon, ellenkezőleg: mind társadalmi, mind gazdasági, mind pedig politikai dimenzióban rendelkezik saját, tetten érhető uralmi érdekekkel és igényekkel. *Értelemadáson alapuló uralmát főleg a média révén érvényesíti, a hírközlő szellemi elit e tekintetben kivételes szerepet játszik*. Hiszen a kioktatás, a kortudat-tematizálás, az üdvösség hirdetés a médiában zajlik, mégpedig az önreflexió, az önkritika leghalványabb jelei nélkül. „A nép nem más, mint egy média által létrehozott-irányított egységes vélemény” – vonja le a szerző a szomorú konklúziót a '70-es évek NSZK-ja alapján.

A korábbi „szabadon lebegők” reflexiós elitként tehát már igényt támasztanak rá, hogy – idézzük hosszabban – „a politikát, illetve annak célkitűzéseit és képviselőit alárendeljék üdvözítő uralmi céloknak és saját maguknak, mint a célok hirdetőinek és értelmezőinek, vagyis az »értelmiségi uralom« egy új »klérus« uralmába, egy szerveződő papi uralomba fordul át. Az »értelmiség« társadalmi szerepének e fordulópontján állunk jelenleg az NSZK-ban és – ha nem csalnak az érzéseim – a Nyugat ipari társadalmi értelemben vett fejlett civilizációiban is. Az új középkor Nyugaton kezdődik. [...] Aktuálisan megfogalmazva: nem a nyilvánvaló kommunisták jelentik a döntő veszélyt a nyugati társadalom és államrendjei stabilitására, hanem az új társadalmi klérus jelenleg saját hatalmi érdekekből velük szövetségre lépő, belső üdvözítő uralma.”

Ismerősen cseng? Enyhén szólva. 2022-ben ugyan mi kifogásolni való van ezekben a több mint ötven éve leírt mondatokban? Schelsky könyvét olvasva az ember sokkal inkább a tudomány előrejelző funkciójának pontosságát érzékelheti és értékelheti. Már ha maga sem a brancson belüli, „papi” szociológiával szimpatizál.

GALLÓ BÉLA